

PROMOCIJA STRPNOSTI KOT NAČIN PRESEGANJA PREDSODKOV IN MARGINALIZACIJE

UVOD

V času študija na Fakulteti za socialno delo sem nekaj let kot prostovoljka sodelovala pri projektnem delu z Romi v občini Grosuplje. Na podlagi pripovedovanja Romov, tudi romskih otrok, in na podlagi lastnih opažanj lahko rečem, da so Romi ena izmed manjšinskih skupin, ki v vsakodnevnem življenju doživljajo diskriminacije in nestrpnost večinskega prebivalstva. Romski otroci so nam večkrat potožili, da jih sošolci ne sprejemajo, da jih zbadajo ipd. V šoli se nenehno srečujejo s stigmatizacijo in diskriminacijo tako sošolcev, pogosto pa tudi učiteljev. Neka učiteljica je romski deklici celo prečrtala odgovore, čeprav so bili pravilni. Tega kot študentka socialnega dela nisem mogla mirno sprejeti, zato se je v projektnem timu porodila ideja za izvedbo delavnic za promoviranje strpnosti med mladimi. O tem smo se pozneje v romskih naseljih prostovoljke pogovorile tudi z otroki in njihovimi starši in nad idejo so bili navdušeni.

IZHODIŠČA PROJEKTA PROMOCIJA STRPNOSTI

Živimo v času, ko so vedno bolj v ospredju družbene neenakosti. Vsak dan lahko v medijih in vsakdanjem pogovoru med ljudmi zasledimo teme o revnih in bogatih, izobraženih in neizobraženih, Romih in Neromih ipd. Leskošek (2005: 247) ugotavlja, da postaja taka delitvena miselnost podlaga za sodobne akcije, ki se kažejo npr. v izganjanju Romov iz vasi in mest na obrobje, v brezposelnosti Romov, distanciranem odnosu do drugih ipd. Poglavitne značilnosti tovrstne miselnosti so ksenofobija, rasizem in druge oblike diskriminacije.

Ko govorimo o rasizemih, ksenofobiji in drugih oblikah diskriminacije, ne moremo prezreti temeljnega izvora teh ideologij – predsodkov. To so razmeroma trdne, ukoreninjene predstave. Na prevzemanje predsodkov vplivajo imaginarne podobe o ljudeh, ki se oblikujejo v družinskem okolju, vrstniških razpravah v lokalnem in šolskem okolju, javnih diskurzih (mediji imajo zelo produktivno vlogo ustvarjanja binarnih diskurzov). Vsebina predsodkov ostaja bolj ali manj enaka, spremenili pa so se načini manifestiranja predsodkov – prej so bile manifestacije bolj odkrite, danes pa so vse bolj prikrite.

Vsebinsko opažamo pri predsodkih premik od tradicionalnih (nanašali so se na naravo, fiziologijo človeka) k modernim (osredotočajo se na družbena razmerja). Vsebina predsodkov se spreminja hkrati s spreminjanjem diskurzov in ideoloških oblik, ki po navadi vplivajo na diskriminacijo. To ponazarja že skoraj vsakdanja izjava: »Nič nimam proti Romom, ampak ...«.

Predsodke razdelimo na tradicionalne, ki se izražajo zelo neposredno (»Naj gre vsak tja, od koder je prišel«), in na sodobne, ki jih izražamo posredno. To je lahko izogibanje stikov, miselnost, da imajo določene skupine ljudi preveč pravic (»Država preveč skrbi za Rome, bolj kot pa za nekoga, ki pomoč zares potrebuje«), opravičevanje večvrednosti večinske skupine (»Slovenci smo delavni, pošteni, dobrodelni, Romi pa so leni, nepošteni ...«), tihi prezir do drugačnosti, določanje pogojev za sprejemanje (»Če bo govoril normalno [slovensko], ga bomo sprejeli«) ipd.

Temeljno področje delovanja in razvoja predsodkov je vsakdanji svet ljudi – vsakdanje interakcije z drugimi in drugačnimi (»oni«) v primerjavi z večinsko skupino (»mi«). Predsodki segajo na vsa področja družbenega življenja. Kot ugotavlja Ule (2005: 27), jih izražamo v vsakdanjem govoru, šalah, dvoumnostih, z nespoštljivim, nestrpnim, morda celo prezirljivim odnosom do drugih oz. drugačnih, tj. do pripadnikov drugih narodnosti, etničnih skupnosti, kultur, ljudi z različnimi življenjskimi slogi ipd.

Dokler gre za vsakdanje situacije, se zdi-jo predsodki nenevarni, vendar lahko hitro postanejo družbeno vezivo množic in dobijo epidemične razsežnosti. Tedaj se spremenijo v orodje agresije, opravičevanja diskriminacij, prepuščanja ogroženih skupin njihovi »lastni usodi«. Predsodki so nevarni, ker njihove žrtve pogosto ponotranjijo predstave o sebi in zato prevzemajo slabše vrednotene vloge.

Na ponotranjanje predsodkov vplivajo imaginarne, posplošene, nepreverjene podobe o ljudeh. Te se najbolj intenzivno oblikujejo v vsakdanjih okoljih – v prvih letih življenja ima družinsko okolje najmočnejši vpliv na oblikovanje predsodkov, pozneje pa na naš odnos do »drugih« vplivajo vrstniške razprave v lokalnem in šolskem okolju, velik vpliv pa imajo predvsem javni medijski diskurzi (več o tem Erjavec *et al.* 2000).

Romi niso edina skupina, ki je deležna diskriminacij. Na udaru so vsi pripadniki skupin, ki se glede na različne osebne okoliščine (kot so spolna usmerjenost, versko prepričanje itd.) razlikujejo od povprečja večinskega naroda. Če opozarjamo na nevarnost predsodkov in učimo mlade o strpnosti, delegitimiziramo predsodke in jim odvzamemo moč. To je najučinkoviteje takrat, ko ljudje predsodke še ne ponotranjijo v celoti, tj. v zgodnjem otroštvu ali mladostniškem obdobju, ko se stališča in predstave o razumevanju sveta in vloge različnih ljudi v njem še oblikujejo.

Na podlagi tega prepričanja smo v okviru projektne dela z Romi razvili »Promocijo strpnosti«. Projekt je namenjen mladim v osnovnih šolah, cilj pa je omogočanje

preseganja predsodkov o različnih družbenih skupinah. Osnovnošolcem smo želele ponuditi omogočiti kritično refleksijo o nestrpnosti, in sicer s konstruktivnim modelom učenja – modelom promoviranja strpnosti. V projektu smo poudarjale raznovrstnost, a hkrati tudi enakovrednost vseh ljudi.

Strpnost je harmonija različnosti (Leskošek 2005: 9). Omogočajo jo znanje, odprtost, komunikacija in svoboda misli, zavesti in prepričanj. Je aktivna drža, ki je posledica zavedanja pomena univerzalnih človekovih pravic ne le zase, temveč predvsem za druge. Strpnost pomeni sprejemanje tega, da so ljudje različni po videzu, načinu bivanja, govoru, vedenju, vrednotah, da pa imajo vsi pravico živeti v miru in takšni, kot želijo. Posamezniki imajo pravico biti različni in strpnost do različnosti je še posebej pomembna v času hitrih družbenih sprememb. Kulturna raznovrstnost je v Sloveniji večja kot kadarkoli prej, zato je pomembno, da preprečujemo marginalizacijo izključenih skupin.

IZVAJANJE PROJEKTA

Projekt smo prostovoljke prvič izvedle v šolskem letu 2005/06 v osnovnih šolah v Grosuplju z učenci 4. in 8. razreda. Ker so projekt dobro sprejeli tako učitelji kot učenci, smo ga nadaljevale tudi v prihodnjih šolskih letih (v 3., 4., 7. in 8. razredu), in sicer v osnovnih šolah v Grosuplju, Ivančni Gorici in Stični.

Z načrtovanimi dejavnostmi v obliki razprav, prikazovanja filmov in delavnic je bil naš temeljni cilj učencem omogočiti kritično refleksijo o nestrpnosti. V projektu smo skušale poudariti različnost in enakopravnost vseh ljudi s poudarkom na romskih otrocih, ki so pomemben del omenjenih treh lokalnih skupnosti – čeprav se včasih zdi, da jih zaradi segregiranega načina bivanja v skupnosti sploh ni. Pri izvajanju projekta smo se osredotočile na:

- učenje socialnih spretnosti za kongruentno komuniciranje, ki temelji na spoštovanju samega sebe in drugih ljudi;
- prepoznavanje in upoštevanje načela multikulturalnosti;

- delegitimiziranje in dekonstruiranje osvojenih predsodkov;
- spreminjanje diskurzov o drugačnosti;
- učenje spoštljivega odnosa do pripadnikov drugih narodnosti, etničnih skupnosti, kultur, ljudi z različnimi življenjskimi slogi;
- prepoznavanje in spoštovanje individualnih razlik;
- opozarjanje na simbolne, odklonilne rasistične prakse;
- promoviranje kulturne raznovrstnosti;
- spodbujanje odgovornosti za lastna dejanja.

Prostovoljke smo se sprva z otroki v razredu pogovarjale o tem, kaj jim pomeni drugačnost. Presenečene smo bile nad tem, da nihče od otrok ni omenil Romov. V večini razredov romski otroci niso bili navzoči, saj jih žal zelo veliko konča šolanje že v nižjih razredih osnovne šole. Same smo jih morale spomniti, da Romi živijo tudi v njihovi lokalni skupnosti in da so ena od skupin, ki so pogosto tarče predsodkov zaradi drugačnega jezika, načina življenja ipd. Presenečene smo bile, da je neka družbena skupina (v tem primeru Romi) kljub temu, da je fizično navzoča v lokalnem okolju, zaradi socialne izključenosti popolnoma nevidna.

Navadno smo si po uvodnem pogovoru v 3. in 4. razredu ogledali risanko Grdi raček, v višjih razredih pa film BČRV (osebne zgodbe ljudi, ki so se v Sloveniji srečali z nestrpnostjo). Otroke iz nižjih razredov smo po ogledu risanke napeljale na pogovor o tem, kako lahko risanko povežejo z vsakdanjim življenjem in kako bi se oni vedli do Grdega račka. Navajali so, da bi mu pomagali, da bi se z njim igrali in pogovarjali. Večkrat smo v nižjih razredih opazile, da imajo težave z sprejemanjem sošolcev, zato smo se bolj osredotočile na to, in sicer z raznimi igrami vlog in pogovori. Ob koncu so otroci dobili nalogo, naj na list papirja napišejo, kaj lahko vsak posameznik v razredu naredi, da se bodo bolje razumeli, in nekateri so imeli zelo konkretne ideje, npr.: »Ne bom več zafrkaval sošolke, ker nosi očala.« Z učenci višjih razredov pa smo po ogledu filma razpravljali o tem, kako je nanje vplival film, kakšne kršitve so prepoznali, o kakšnih občutkih so govorili ljudje, ki so jim bile pravice

kršene. S temi učenci smo potem razpravljale o predsodkih in strpnosti do drugih.

Tudi študentke smo odkrito sodelovale v razpravah. Povedale smo jim, da obiskujemo Rome na njihovih domovih v romskih naseljih, in bili so zelo presenečeni, nekateri začudeni. Pogosto so nas z zanimanjem spraševali, kako je tam, kaj počnemo ipd. Opisale smo jim okoliščine, v katerih Romi v omenjenih treh lokalnih okoljih živijo (številni brez elektrike, vode, postelj, pralnih strojev, zadostnih oblačil, igrač). S telesno govorico so nam sporočali, da so pretreseni, da kdorkoli živi v takih okoliščinah, brez dobrin, ki se večinskemu delu prebivalstva zdijo samoumevne. Vedno znova smo učence spodbujale, da so izražali predsodke, in jih dopolnjevale: »Cigani so umazani, vendar nimajo vode, da bi se lahko umili.« S podajanjem realnih informacij smo prostovoljke vplivale na to, da so učenci začeli spreminjati svoj način razmišljanja, da so bili ob koncu delavnice sposobni samostojno preoblikovati svoje stavke, ki niso izražali zgolj predsodkov, temveč tudi razumevanje okoliščin.

Vsebina in potek delavnic sta se v letih dopolnjevala in spreminjala. Tako smo eno leto uprizorili otroško gledališko predstavo z naslovom »Nikoli ne veš, kdo ti lahko postane najboljši prijatelj«. Zaigrali so jo romski otroci iz Grosuplja. Mlajši otroci so nato dobili nalogo, da pri razredni uri napišejo sporočilo o igrici, starejši pa, naj napišejo fantazijski spis z naslovom »Zbudim se in naenkrat govorim kitajski jezik«, s poudarkom na tem, s kakšnimi ovirami se srečujem, kako jih lahko sam premagam, na kaj sam ne morem vplivati, kakšno vrsto podpore pričakujem od drugih ipd. Z nekaterimi učitelji smo se dogovorili, da je bil spis pri slovenščini ali etiki tudi ocenjen.

Splošna in pričakovana ugotovitev je, da imajo vsi otroci, s katerimi smo sodelovale, predsodke o različnih marginaliziranih skupinah (o Romih, invalidih, muslimanih, homoseksualcih, temnopoltih). Predsodke izražajo spontano, v vsakdanjem govoru. Ko smo jih npr. vprašale, kaj so slišali o teh družbenih skupinah, so otroci zelo hitro začeli naštevati predsodke, ki so jih slišali od staršev, v šoli, iz okolja: »Slišal sem,

da Cigani kradejo.« »Slišala sem, da so Cigani leni.« »Slišal sem, da so Cigani umazani.« Te izjave kažejo na odkriti, tradicionalni rasizem, saj poudarjajo manjvrednost Romov v odnosu do Neromov tako, da naturalizirajo družbeno nesprejemljiva dejanja (nehigiena, lenoba, kraja), ki naj bi bila del romske narave.

V otroških stavkih je prepoznaven tudi binarni diskurz. Tak diskurz večinski skupini pripiše pozitivne lastnosti, manjšini pa negativne, tj. tiste, ki odstopajo od povprečja. Primer: »Romski otroci so butasti, mi nismo.« Učenci so redko omenjali konkretne posameznike. Posamezne lastnosti so posploševali, jih pripisali celotni družbeni skupini in tako Rome in druge skupine kategorizirali kot »druge« po načelu kolektivne krivde. To se je najbolj izrazito pokazalo v izjavi: »Vsi Cigani prosjačijo.«

Opazile pa smo občutno razliko med otroki 4. in 8. razreda. Mlajši otroci še niso zmogli razmišljati o diskriminaciji in predsodkih, zato smo se pri njih osredotočile na pogovor o drugačnosti med njimi. Osredotočile smo se na njihovo t. i. mikro raven odnosov v razredu, ki jim je bližja (fantje in dekleta, verni in neverni). Učenci 8. razreda pa so že bolj izrazito izražali binarne kategorije o različnih družbenih skupinah in so tudi lažje razumeli pojme, kot so predsodki, drugačnost, strpnost.

Tej naši ugotovitvi govorijo v prid tudi raziskave, opravljene v tujini med belopoltnimi in temnopoltnimi otroci, ki so pokazale, da se otroci prvič srečajo s svojo »rasno«/etnično pripadnostjo v obdobju treh do štirih let starosti (Ponterotto, Pedersen 1993). Do sedmega ali osmega leta starosti razvijajo prepoznavanje podobnosti skupine, ki ji pripadajo (npr. prepoznavanje skupnega jezika, videza). V tem obdobju začnejo uporabljati oznake, kot jih uporabljajo odrasli, in s tem označujejo določene skupine, ki se razlikujejo od njihove.

SKLEPNE UGOTOVITVE

Projekt se je v letih izvajanja pokazal za učinkovitega, saj je povpraševanje po takih oblikah dela tudi na drugih šolah vse večje. Ko končujem poročilo, ni skupine, ki bi projekt

nadaljevala, vendar se mi zdi pomembno, da bi se projekt nadaljeval, saj opozarja na mehanizme izključevanja, predvsem na sovražni govor do marginaliziranih družbenih skupin.

Na vseh osnovnih šolah so bili učitelji in vodstvo zelo prilagodljivi, saj so nam odstopali svoje ure in nekateri so pri delavnicah tudi prisostvovali in pokazali zadovoljstvo. Želeli so si še več podobnih delavnic o tej temi. Študentke, ki smo takrat izvajale to dejavnost, smo pomislile, da bi delavnice prilagodile in izvedle tudi za osnovnošolske učitelje.

V vseh letih izvajanja projekta se je v študentski skupini oblikovala vizija, da bi se take in podobne vsebine vključile v del učnega načrta v vseh osnovnih šolah po Sloveniji. Sama zakonska prepoved diskriminacije te še ne odpravi. Predsodki, ki so podlaga za diskriminacije, so namreč zelo ukoreninjena stališča, ki jih je težko spremeniti čez noč. Eden od načinov, kako lahko pri mladih generacijah, ki so najbolj dovzetne za oblikovanje lastnih mnenj prav v predšolskem in osnovnošolskem obdobju, spodbujamo strpnost in sprejemanje drugačnosti, je omogočanje odkritih razprav o družbeni različnosti kot vrednoti. Poleg šole so starši t. i. primarni nosilci socializacije (Musek 1994), to pa pomeni, da velja družinski model za najvplivnejšega pri nastajanju predsodkov. Otroci se zanašajo na mišljenje in priznanje staršev, saj jim oni sporočajo, kakšno vedenje, odnos in vrednote so družbeno sprejemljivi. Če so starši kot pripadniki večine prepričani o večvrednosti lastne skupine, bodo zelo verjetno tudi otroci ponotranjili podoben odnos do drugačnih, tujih kultur.

Ponterotto in Pedersen (1993) sta navedla nekaj značilnosti, ki vplivajo na večjo verjetnost, da bo otrok razvil negativne predsodke do določenih posameznikov:

- odsotnost odkritega (po)govora med starši in otroki o kulturnih, »rasnih« razlikah;
- odsotnost stikov s prijatelji, vrstniki, ki so pripadniki kulturno različnih skupin;
- odsotnost spoprijemanja s stereotipnimi pripombami in dejanji, ki jih izrekajo in kažejo otroci ali pa so izrečene v njihovi navzočnosti (v medijih, drugi ljudje);

- spodbujanje vključevanja otrok v segregirane oblike šolanja, prostočasne dejavnosti (homogene oddelke) in onemogočanje stikov, ki bi kompenzirali tak način šolanja.

Tako starši kot šola lahko pripomorejo k premagovanju predsodkov. Eden od načinov je prav gotovo omogočanje odkrite razprave o različnosti, organiziranje dejavnosti, ki spodbujajo raziskovanje, sodelovanje na področju različnosti. Menim, da to ni le naloga socialnega dela, ampak celotne družbe in vsakega posameznika. Lažje si je zatiskati oči pred resnico, kot pa se dejavno vključili v premagovanje predsodkov, saj to zahteva čas, pogum in spoprijemanje z lastnim predsodki, teh pa marsikdo ne želi priznati.

Jasmina Zaman

VIRI

- ERJAVEC, K., BAŠIĆ-HRVATIN, S., KELBL, B. (2000), *Mi o Romih: Diskriminatorški diskurz v medijih v Sloveniji*. Ljubljana: Open Society Institute Slovenia.
- LESKOŠEK, V. (ur.) (2005), *Sovražni govor kot dejanje nasilja*. V: Leskošek (ur.) *Mi in oni: Nestrpnost na Slovenskem*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- MUSEK, J. (1994), *Psihologija: Človek in družbeno okolje*. Ljubljana: Educy.
- PONTEROTTO, J. G., PEDERSEN, P. B. (1993), *Preventing prejudice: A guide for counselors and educators*. London: Sage.
- ULE, M. (2005), *Predsodki kot mikroideologije vsakdanjega sveta*. V: Leskošek (ur.) *Mi in oni: Nestrpnost na Slovenskem*. Ljubljana: Mirovni inštitut.